

# KITEKINTÉS

## A lengyel könyvtárügy és fejlesztésének programja

ZIRCZ Péter

A könyvtárak fontos és nélkülözhetetlen szerepet töltenek be a Lengyel Népköztársaság népgazdaságának, közoktatásának és kultúrájának fejlődésében, tevékenyen vesznek részt a szocialista társadalom építésében, a tudatformálásban, a széles néptömegek műveltségi színvonalának emelésében.

A második világháború súlyos pusztításokat okozott a lengyel könyvtárak állományában, a német megszállás a könyvtárak egész sorát pusztította el. A felszabadulást követő újjáépítés egyik jelentős kezdeményezése a könyvtári rendszer újjáteremtése, a szocialista lengyel könyvtárügy megteremtése volt. Ezt célozta az 1946-ban kiadott lengyel könyvtári törvény („Törvényerejű rendelet a könyvtárakról és a könyvtári gyűjtemények védelméről”), amely létrehozta az állam, a társadalmi szervezetek, egyesületek által fenntartott könyvtárak országos rendszerét és lehetővé tette az állami könyvtárpolitika alapelveinek kialakítását, végrehajtásának megkezdését.

Az elért eredmények önmagukért beszélnek: az olvasás tömegessé vált, minden második lengyel állampolgár (az ország teljes lakosságának fele) könyvtári olvasó, a közművelődési könyvtárak állománya az 1947 évi 2,6 millió kötetről 1975 végére 73,8 millió kötetre emelkedett, a lengyel könyvtárak összállománya 1975 végén 258 millió kötetet tett ki. Kialakultak és eredményesen működnek a lengyel könyvtárügy „alrendszerei”: a tudományos, közművelődési, tanácsai és szakszervezeti iskolai, felsőoktatási, szakkönyvtári hálózatok, és a könyvtári rendszer egészének központjaként a varsói Biblioteka Narodowa nélkülözhetetlen szerepet tölt be.

A fejlett szocializmus építésének útjára lépő többi európai szocialista országokhoz hasonlóan a legutóbbi egy-másfél évtizedben a lengyel társadalom is mélyreható változásokon ment keresztül. A gazdaság, kultúra és tudomány fejlődése kibővítette a könyvtárak feladatait, módosította funkcióikat. Ennek első – jogi – tükröződése az új könyvtári törvény („1968 április 9-i törvény a könyvtárakról”) előkészítésében és elfogadásában nyilvánult meg. Az új lengyel könyvtári törvény (amely több vonatkozásban az 1976. évi új magyar könyvtári tvr. kidolgozásának is alapjául szolgált) leglényegesebb rendelkezése a lengyel könyvtáraknak egy egységes jogi és szervezési alapokon nyugvó rendszerbe való integrálása, vagyis: az egységes könyvtári rendszer korszerű, a könyvtárak együttműködésére alapozott deklarációja. A törvény a Kulturális és Művészeti Minisztérium mellett – tanácsadói feladattal – létrehozta az Állami Könyvtári Tanácsot, amely többek között könyvtárpolitikai döntéselőkészítési feladatokat is kezdeményez. Az utóbbiak keretében került napirendre a lengyel könyvtárügy országos helyzetképének („Jelentés a lengyel

könyvtárak helyzetéről”), majd ennek szerves továbbfolytatásaként (és az előbbit is hasznosító) nagyfontosságú dokumentum: „A lengyel könyvtárügy fejlesztési programja” kidolgozására. Ilyen méretű (az ország egész könyvtári rendszerét átfogó) és távlatú (1990-ig terjedő), fejlesztési program kidolgozására a szocialista országok könyvtárügyének gyakorlatában – a Szovjetuniót kivéve – nincs példa. Épp ezért érdemes a továbbiakban e program részletesebb ismertetésével foglalkoznunk.

Első – általános – fejezetében a program leszögezi, hogy az olvasás s ennek révén a könyvtárak jelentősége világszerte növekedőben van. Ezzel párhuzamosan az egész világon kibővül a könyvtárak feladatköre, korszerűsödnek munkamódszereik, mind nagyobb mértékben élnek a gépesítés, az automatizálás nyújtotta lehetőségekkel. Ez a jelenség a legjellegzetesebben a szocialista társadalmakban nyilvánul meg, ahol a könyvtárügy problematikája mind rangosabbá kezd válni. Ezt tanúsítja – más szocialista államok hasonló szintű párt- és állami döntései mellett – a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1974. évi határozata, amely mér címében is a könyvtárak növekedő össztársadalmi jelentőségére utal („Az SZKP KB határozata a könyvtárak jelentőségének a növekedéséről a kommunista nevelésben és a tudományos-műszaki fejlődésben”). A Lengyelországban végzett olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálódások eredményei azt tanúsítják, hogy – függetlenül a korszerű tömegkommunikációs intézmények fejlődésétől – az olvasás megőrizte, sőt megszilárdította azt a sajátos funkcióját, amellyel a mai embert a művelődés egyéb formáiban való részvételre ösztönzi: az olvasó ember társadalmilag és kultúrálisan is tevékenyebb a nem olvasónál. Ez a jelenség fokozott felelősséget ró a könyvtárakra és elengedhetetlenné teszi, hogy lépést tudjanak tartani az általános társadalmi, gazdasági, tudományos és kulturális fejlődéssel. A program azokat az irányelveket, működési formákat és módszereket határozza meg, amelyek a lengyel könyvtárügy optimális mérvű, a társadalom gyorsuló fejlődésével lépést tartó fejlesztéséhez szükségesek, végső soron pedig olyan korszerű könyvtárügyi modellt vázol fel, amely megfelel a fejlett szocialista társadalom követelményeinek. A program általános fejezete – anélkül, hogy az egész dokumentum tartalmának summázására vállalkoznánk, a legfontosabb tennivalókat az alábbiakban jelöli meg:

- gondoskodni kell valamennyi típusú könyvtárra egyaránt kiterjedő, egységes állami könyvtárpolitika megvalósításáról,

- a könyvtáraknak (a közművelődési és iskolai könyvtáraknak is) lényegesen ki kell bővíteniük tájékoztatási tevékenységüket,

- a könyvtárügy szervezetét úgy kell kialakítani, hogy könyvtárak – fenntartóik közvetlen igényeinek kielégítésén kívül – ágazati, területi, illetőleg országos feladatokat is képesek legyenek betölteni,

- biztosítani kell, hogy a Biblioteka Narodowa – mint a lengyel könyvtári rendszer centrális intézménye – elláthassa sajátos funkcióit, mindenekelőtt a hazai irodalom gyűjtése és a róla való tájékoztatás, valamint a lengyel könyvtárügy továbbfejlesztésével kapcsolatos koncepciók kidolgozása tekintetében,

- gondoskodni kell arról, hogy létrejöjjön az országos szakkönyvtáraknak az a hiánytalan rendszere, amelyen belül egy-egy könyvtár – az országos információs rendszerrel szorosan együttműködve – felelősséget képes vállalni egy adott szakterület infor-

mációs ellátásáért és irodalmának ésszerű gyűjtéséért,

– minthogy a tudományos, felsőoktatási és szakkönyvtárak információs szerepköre a jövőben erőteljesen bővül, a felsőoktatás általános továbbfejlődésével párhuzamosan gondoskodni kell a felsőoktatási könyvtárak mint alapvető kutatási és tanulmányi műhelyek erőteljes fejlesztéséről,

– tovább kell fejleszteni a tanácsi közművelődési, szakszervezeti és iskolai könyvtárak hálózatait,

– a működési feltételek gyökeres javításával korszerűsíteni kell a könyvtárakat,

– fejleszteni kell az oktatást és továbbképzést, biztosítani kell a könyvtári kutató-sok koordinálását,

– a Kulturális és Művészeti Minisztérium szervezeti keretein belül a könyvtárügy egészének állami irányításával és felügyeletével foglalkozó szervezetet kell létrehozni,

– fokozni kell a Lengyel Könyvtárosok Egyesületének szerepét a könyvtárügy előtt álló feladatok megoldásában, nem utolsósorban a lengyel könyvtárügy fejlesztési programjában meghatározott feladatok eredményes végrehajtásában.

A felsorolt sokrétű feladattömegből csupán néhányat ismertetünk részletesebben, elsősorban azokat, amelyek a magyar könyvtári rendszer szemszögéből is a „legizgalmasabbak”.

## A KÖNYVTÁRAK TÁJÉKOZTATÁSI TEVÉKENYSÉGE

A tájékoztatással kezdjük s nem ok nélkül: a lengyel program is a tájékoztatással összefüggő tennivalókat sorolja a részletes tennivalók első csoportjába, annál is inkább mert tágran értelmezi: „A tájékoztatási tevékenység célja az élet valamennyi területén a fejlődés elősegítése, valamint a tudomány és gyakorlat eredményeinek népszerűsítése, továbbá széles körű közreműködés a művelődési és önművelődési, kultúratermelő folyamatokban”. E meghatározásból következik, hogy a program szerint lehetőségeihez mérten már most is valamennyi könyvtár végez valamilyen fajta tájékoztatási munkát. A feladat az, hogy e tevékenységüket a használók igényeinek megfelelően sürgősen bővítsék és korszerűsítsék.

A könyvtárak tájékoztatási tevékenysége jórésztben összefügg az országos és a világméretű információs szervezetek működésével. (A program azzal számol, hogy 1990-re már funkcionál: a SINTO – a lengyel országos tudományos, műszaki és szervezési információs rendszer, a szocialista országok tudományos-műszaki információs rendszere és működnek a világméretű információs vállalkozások.) Ugyanakkor – mint ez a tájékoztatás fogalmának meghatározásából nyilvánvalóan következik – a könyvtárak az országos információs rendszeren kívül is végeznek tájékoztatási tevékenységet, elsősorban a könyvtár oktatási, nevelési, kulturális „küldetésének” megfelelően.

A könyvtárak az országos információs rendszeren belül végzett tevékenységüket szorosan összehangolják az információs szervezetek („inte. egységek”) és a levéltárak munkájával. E tekintetben a program azzal számol, hogy a hazai információs rendszerben fontosabb szerepet betöltő (és: azonos szakterületen működésüket kifejtő) információs

szervezetek funkcionális integrációjára 1990-ig kerül sor, a legközelebbi években azonban még a legkülönbözőbb együttműködési keretekben „élnek egymás mellett”. Ebben a periódusban is megőrzik néhány sajátos tevékenységi sajátosságukat a könyvtárak. Nevezetesen:

1. Mindenekelőtt a könyvtári gyűjtés körébe eső dokumentumok alapján szolgáltatnak információkat, de hozzáférhetőséget biztosítanak – bibliográfiai információk alapján – a „falakon kívüli” dokumentumokhoz is.

2. A könyvtárak tájékoztatási tevékenysége a dokumentumok lokalizálásának irányába fog specializálódni (illetőleg a dokumentumról nyújtható, nem csupán annak tartalmával foglalkozó különböző információk nyújtására).

3. A könyvtárak az információs szervezeteknél sokkal szélesebb körben kötelesek tájékoztatni a retrospektív dokumentum-állományokról (és biztosítani hozzáférhetőségüket).

4. Jórészt a könyvtárak feladata marad a közoktatással, a tudományos ismeretek népszerűsítésével, a kulturális értékek közkinccsá tételével kapcsolatos tájékoztatási tevékenység.

A könyvtárak és levéltárak funkcionális integrációjának mindenekelőtt a gyűjtőkörök pontos elhatárolására kell felépülnie.

A lengyel országos információs rendszer (SINTO) keretében a könyvtárak különböző szinteken és feladatokkal működnek közre. Részt vesznek a SINTO speciális alrendszereiben (a Biblioteka Narodowa vezető információs szervezet a Lengyelországban kiadott, publikált dokumentumokra és a külföldi polonikumokra vonatkozó információk, valamint az országban lévő külföldi könyvek és folyóiratok lelőhelyével összefüggő tájékoztatás tekintetében), ágazati-tudományterületi alrendszereiben (elsősorban az országos szakkönyvtárak), a SINTO területi alrendszereiben (a program szerint mérlegelni kell információs egységek létrehozását a vajdasági közművelődési könyvtárak szervezeti keretében).

A csupán helyi feladatokat végző szakkönyvtárak funkcionálisan és szervezetileg is egyre szorosabban a helyi információs egységekkel működnek együtt.

A könyvtárak fontos tájékoztatási feladata a primér dokumentumok rendelkezésre bocsátása. Ennek elősegítése érdekében fejleszteni kell a könyvtárak reprográfiai berendezésekkel való ellátottságát, meg kell javítani a könyvtárközi kölcsönzés rendszerét, egyszerűsíteni és gyorsítani kell a könyvkölcsönzést.

Az automatizálás fokozatos bevezetése a könyvtári tájékoztatás fejlesztésének nélkülözhetetlen előfeltétele. A könyvtárak automatizálását részint a SINTO keretekben megvalósuló gépesítési program függvényében, részint a könyvtárat fenntartó anyaintézmény komputerezésével összefüggésében kell megvalósítani, oly módon azonban, hogy a kompatibilitás mindenképpen biztosított legyen.

Az országos szükségleteknek megfelelően elsősorban automatizálandó:

1. A kurrens lengyel nemzeti bibliográfia, valamint a külföldi könyvek és külföldi folyóiratok központi katalógusa,

2. az országos szakkönyvtárak és az általuk koordinált könyvtárak által végzett tájékoztatási tevékenység,

3. a primér dokumentumok rendelkezésre bocsátásával összefüggő folyamatok (a felsőoktatási könyvtárakban).

## A KÖNYVTÁRI GYŰJTEMÉNYEK

A könyvtár alapfeladata a gyűjtés, feldolgozás, megőrzés és rendelkezésre bocsátás. A korszerű könyvtári gyűjtemény tartalmaz: nyomtatott dokumentumokat (könyv, folyóirat, aprónyomtatvány, térkép, reprodukció), kéziratok és audio-vizuális dokumentumokat (lemezek, kazetták, videokazetták, diafilmek) és ikonográfiai dokumentumokat (rajzok, metszetek, fényképek). Ezen kívül a könyvtárak előállítanak és gyűjtenek, őriznek másodlagos dokumentumokat (xerox-másolatok, fotómásolatok, mikrofelvételek). Mindenekelőtt a tudományos könyvtárakban a másodlagos dokumentumok – főként a mikrofelvételek jelentőségének növekedésére kell számítani.

A könyvtári rendszeren belül a könyvtárak gyűjtési tevékenységét úgy kell koordinálni, hogy a legracionálisabb szerzeményezés, az eszközök és berendezések leggazdaságosabb felhasználása révén a használók igényei optimálisan kielégíthetők legyenek. Központi irányítás hiányában a lengyel könyvtárügyben mindez még nem valósulhatott meg – állapítja meg a program. Sőt, megfelelő információk hiányában az a kérdés sem válaszolható meg érdemben, hogy a lengyel könyvtárak állománya megfelel-e a használók szükségleteinek illetőleg megfelelő mértékig tükrözi-e a tudomány és a technika fejlődését.

Épp ezért mielőbb olyan intézkedésekre van szükség, amelyek országos gyűjtési politika kidolgozását és megvalósítását biztosítják, központi – a könyvtári rendszer egészére kiterjedő – mechanizmus útján. A tervezett megoldás természetesen nem jelentheti a gyűjtési tevékenység teljes központosítását, ami megvalósíthatatlan.

A gyűjtőkori munkamegosztást jelentős mértékben az országos szakkönyvtárak rendszerére kell felépíteni. Meghatározott tudományterületek vonatkozásában az országos szakkönyvtárakat kell a tudományos értékű dokumentumok relatív teljességű gyűjtéséért és tartós megőrzéséért felelőssé tenni. Ugyancsak az országos szakkönyvtárak feladatává kell tenni az adott tudományterületeken működő szakkönyvtárak gyűjtési tevékenységének koordinálását. A végső soron elérendő cél az, hogy a tudományos kutatások szempontjából értékes kiadványokból legalább egy példány az ország határain belül hozzáférhető legyen.

## ÉPÜLETEK ÉS BERENDEZÉSEK

A program szerint a könyvtárak és használóik számának gyors iramú növekedése az elmúlt harminc év során jelentős mértékben megelőzte a könyvtárak épület- és berendezésszállottsági színvonalának emelkedését. Ennek következtében a könyvtárak működési feltételei meglehetősen rosszak: a könyvtárak többsége eredetileg más célra létesített és legfeljebb átmenetileg könyvtárrá átalakított épületekben, helyiségekben kénytelen működni, a legtöbb könyvtár olvasói és raktári férőhely-hiánnyal küszködik. A legsúlyosabb helyzetben van: a Biblioteka Narodowa, a felsőoktatási könyvtárak többsége, a nagyvárosok központi könyvtárainak, a kisvárosok és falvak könyvtárainak zöme.

A könyvtáráépítés terén mutatkozó lemaradásnak organizációs okai is vannak; nincs

olyan intézmény Lengyelországban, amely erre a szakterületre specializálná magát (akár a tervezés, akár a kivitelezés vonatkozásában).

A probléma gyökeres megoldásához szükség van

1. speciális, könyvtárápületek tervezésével foglalkozó tervezőiroda vagy legalább tervezői munkacsoport létrehozására;

2. néhány – elsősorban régióközpontokban működő – kivitelezővállalat kijelölésére, amelyek előnyben kötelesek részesíteni a könyvtárápítkezésekkel kapcsolatos megbízásokat,

3. az építésügyi tárcával egyetértésben kedvezményes költségvetési árakat megállapítani könyvtárápületek kivitelezésére.

A kis és közepes méretű könyvtárak építése títustervek kidolgozásával gyorsítandó meg. A program hangsúlyozza, hogy a tömeges lakásépítkezések járulékos beruházásai közé a könyvtárakat is fel kell venni.

A könyvtárápítkezések koordinálása és megfelelő felügyelete érdekében a Kulturális és Művészeti Minisztériumban szervezendő központi könyvtárügyi irányító szerv mellett létre kell hozni egy kislétszámú könyvtárápítési csoportot.

A lengyel könyvtárügy 1990-ig terjedő távlati fejlesztési programját az Állami Könyvtári Tanács javaslata alapján a Biblioteka Narodowa szerzői kollektívája dolgozta ki, szakértők széles körű bevonásával. A dokumentum kidolgozásához hasznosították a könyvtárügy fejlődésének világtendenciáit, főként a szocialista országok könyvtárügyének fejlődési trendjeit. Merítettek természetesen a Lengyel Népköztársaság párt- és állami vezetésének legfontosabb határozataiból, a pártkongresszus anyagaiból.

A program tervezetét 1975 végén az Állami Könyvtári Tanács, 1976 márciusában a Kulturális és Művészeti Minisztérium kollégiuma vitatta meg és fogadta el. Minthogy a program eredeti szövege 110 oldal, a kulturális és művészeti miniszter felkérésére a Biblioteka Narodowa elkészítette a program tömörített, rövid vázlatát. Ezt tervezték a minisztertanács elé terjeszteni.

A program minisztertanácsi vitájáról, elfogadásáról a szakirodalom nem ad tájékoztatást.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

1. W. STANKIEWICZ: Bibliotyecsnoe gyelo v Pol'szkoj Narodnoj Reszpublike = Bibliotyekovegyenie i Bibliografija za Rubezsom, 1977. Vü. 64. 64–83. p.
2. W. STANKIEWICZ: Osznovnue napravlenyija programmü razvityija bibliotyek v Pol'szkoj Narodnoj Reszpubliki. (Teziszü doklada.) 1–4.p.
3. Program rozwoju bibliotekarstwa polskiego. = Bibliotekarz. 43. 1976. 10. 250–277. p.